

SURÁNYI-UNGER TIVADAR

ÁLLAM ÉS TŐKE

TARTALOM.

- I. A szabad kapitalizmus válsága.
- II. Tőkeirányítás.
- III. Állami beruházások.
  - 1. Beruházásaink céljai és feltételei. — 2. A beruházások előnyei és hátrányai.

I. A szabad kapitalizmus válsága.

Közgazdasági gondolkozásunk abban az időben emelkedett tudományos színvonalra, amelyben a felvilágosodás eszméáramlata a legerélyesebben követelte az egyén társadalmi szabadságát. Könnyen érthető tehát, hogy gazdaságtudományunk már első szárnypróbálgatásaiban oly szorosan forrott egybe a szabad verseny követelményével. Még a múlt század egész folyamán is és utána mintegy a világháborúig többé-kevésbé szilárdan hittünk a nemzetközi munkamegosztás egyenesvonalú fejlődésében, mely a szabad verseny alapján zavartalanul kibontakozó kölcsönös piaci árhatások függvénye. Helyesen jártunk el tehát, amidőn az állami gazdaságpolitikának rendszabályait a szabad verseny összefüggéseit zavaró tényezőknek tekintettük csupán és ezért általában behatóbb vizsgálatukra sem vetettünk nagyobb súlyt. A világháború óta a helyzet gyökeresen megváltozott. Manapság inkább úgy érezzük, hogy a szabad gazdaság jelenségeit egyelőre elég mélyen megismertük már és hogy ezzel kellően felkészültünk arra a távolabbi jövőre, amelytől ezen jelenségek valóra válását várjuk; a *gazdaságpolitikai* beavatkozások hatásai viszont, amelyeké a jelen és előreláthatólag a közvetlen jövő is, az élő közgazdaság fontos jelenségeiként nyomulnak figyelmünk előterébe, noha tö-

kéletlenségüknek és többé-kevésbé múló érvényüknek teljesen tudatában vagyunk. Ebben az értelemben tesszük a következőkben *vázlatszerűen, gyakorlati* irányú vizsgálat tárgyává magyar tőkepolitikánknak egynéhány problémáját azon alakjában, amelyben jelenleg, 1934 derekán, tehát az 1931 óta tartó gazdasági válság kibontakozási szakában, élénk táruul.

Jelenlegi gazdasági rendszerünkben *három fontos ellenmondás* van, amelyek az egyenesvonalú, egyoldalú gazdaságpolitikai megoldásokat a legtöbb esetben lehetetlenné teszik és helyettük inkább a közbelső álláspontokat tőlják előtérbe. Újabb fejlődésünk folyamán ezek az ellenmondások egyre mélyülnek. Az első közöttük gazdaságunk *társadalmi* alapjaiból sarjadjik. Elvi követelményként a tőke szabad mozgása, terjeszkedése az a társadalmi erő, amely szerint alakul a kapitalizmus egész gazdasági szervezete. Hatalmi politikai, kulturpolitikai és szociálpolitikai érdekek azonban a modern államszeme alapján oly gazdaságpolitikai rendszabályokat tesznek szükségessé, amelyek egyre fokozódó mértékben bénítják a tőke szabad szervező tevékenységét. Ezen a síkon tehát szabad kapitalizmus, államkapitalizmus, államszocializmus és állami keretben tartott kommunizmus között nem annyira minőségi különbségek, mint inkább csak mennyiségi átmenetek vannak.

A szabad kapitalizmus optimista elképzelése szerint a *magángazdasági* jövedelmezőség hosszabb lejáratra mindig párhuzamos és egybevág a termelékenység *közgazdasági* követelményével. Minél jobban bővülnek azonban a modern állam hatalmi politikai, kulturpolitikai és szociálpolitikai célkitűzései, annál inkább töltik el a maguk tartalmával a termelékenység követelményét is. Ez a termelékenységi eszmény pedig tapasztalatilag számos vonatkozásban kerül már ellentétbe a magángazdasági jövedelmezőség szempontjaival. A mai gazdaságpolitikának tehát részben mint ellentéteket kell mérlegelnie és egymással szembeállítania a két elvet.

A gazdaságpolitikának, amidőn ilyenmő mérlegelések alapján részben vagy egészen a közgazdasági termelékenység szolgálatába szorítja a magántőkét, a befektetéssel járó magángazdasági *kockázatot* is megfelelő mértékben vállalnia kell. Méltányos fókig biztosítania kell tehát a magántőke számára azt a jövedelmet, amelynek kedvéért a tőke létrejött és amelyet ez a

termelési javak szabad piacán valószínűleg elérne. Az állam ilyképen közvetve mintegy részesedik a vállalkozó felelősségében, amiért is érdekévé válik a közvetlen jövedelmezőség. Ez a jövedelmezőség azonban szöges ellentétbe kerülhet a gazdaságpolitika termelékenységi céljaival. Ilyenkor megint csak oly kitakhoz kell folyamodnunk, amelyek elvi szempontból csak *félmegoldásoknak* bizonyulnak.

Javarészt gazdasági rendszerünk ezen belső ellentétei okozzák időnként visszatérő gazdasági *válságainkat*. Minthogy korábban inkább csak a kapitalizmus fejlődésén belül lepergő nehézségekről volt szó, leküzdésükhöz többnyire elegendőnek bizonyult a válságutáni pangásban összezsugorodott hitelkeretnek átmeneti, egészen rövid életűre szabott gazdaságpolitikai rendszabályokkal való tágítása. Ellentéteink azonban manapság annyira elmélyültek, hogy jelenlegi válságunk, a korábbiakkal ellentétben, inkább az egész kapitalizmus válságának tekinthető már. A világháborúnak máig is érezhető kivételesen bomlasztó hatásain kívül hozzájárulnak ehhez még a külföld egynéhány jelentékeny államának társadalomgazdasági kísérletezései is, amelyek a kapitalizmust más rendszerekkel igyekeznek helyettesíteni és amelyeknek tömeglélektani hatásai nálunk is mutatkoznak. Ezért nem riadunk vissza jelenlegi gazdasági bajaink orvoslása folyamán oly gazdaságpolitikai rendszabályoktól sem, amelyek esetleg *tartósabb részt* is ütnek a szabad kapitalizmus elvein.

Az elmúlt évek tapasztalatai megmutatták, hogy átmeneti intézkedések, amelyeknek célja a gazdaság elakadt motorjának begyújtása, *nekilendítése* volt csupán, huzamosabb közvetlen sikerrel nem jártak. Oka ennek jelenlegi válságunk mélysége, azaz a jövedelmezőségnek az általános bizalom megrendülésével párhuzamos csökkenése. Nálunk pld. a válság első éveiben elvileg helyes gondolat volt az államvasutak villamosításának, az útépitésnek, a vízszabályozásnak és más közmunkáknak állami hitelműveletek alapján való gyorsabb ütemű felvétele, ill. folytatása. A rendelkezésünkre álló belföldi hitelkeret azonban annyira szűk, hogy segítségével ilyképen legfeljebb csak rövid ideig tartó lendítés érhető el, mely nem elég erős a bizalom helyreállításához, a jövedelmezőség fokozásához és ezzel a gazdaság ütemének huzamosabb mozgatásához. Nagyobb szabású

nekilendítés lenne elképzelhető külföldi hitelek alapján; ilyenekre azonban jelen viszonyaink között aligha számíthatunk. A tágabb értelemben vett nekilendítés köréhez tartoznak azok a kísérletek is, amelyek majd a munkabérek általános csökkentésétől, majd általános emelésüktől, máskor az általános árszínvonal leszorításától vagy emelésétől, a munkaidő kurtításától vagy hasonló intézkedésektől várják a válság megszüntetését. Mindezen intézkedéseknek azonban főleg az szokott hibájá lenni, hogy amidőn segítenek a gazdaság szervezetének egyik részén, ugyanakkor esetleg még többet ártanak más részeken. Oly gazdaságpolitikai eszközökhöz tanácsos tehát nyulnunk, amelyeknek egyrészt nemcsak nekilendítő, hanem tartós ütemet biztosító hatásuk is van és amelyek másrészt lehetőleg egységesen ragadják meg, irányítják a helyesnek látszó mederbe gazdasági életünk egészét.

Gazdasági rendszerünk belső ellenmondásaink újabb fejlődése folyamán a tőke és a gazdaságpolitikai irányítás többnyire mint két ellentétes tényező áll egymással szemben. A jelenlegi gazdasági válságból könnyebb lenne kilábolnunk, ha ez az ellentét megszűnne és ha a tőke felhasználása, amennyiben szükségesnek látszik, széles felületen rendeltetnék alá a gazdaságpolitikának. Ez utóbbinak a gazdasági életbe való beavatkozása szükség esetén kiterjedne tehát a tőkével kapcsolatos összefüggésekre is. Ilyenmű beavatkozással ugyan eddig is találkoztunk gazdaságpolitikánk több ágazatában, melyek közül itt elsősorban a hitelpolitika intézkedései jönnek tekintetbe. A hagyományos hitelpolitika figyelme azonban főleg a hitelkeret, a különböző hitelfajták közötti vonatkozások, a hitelszervezet és a hitelbiztonság kérdéseire irányul. A *tőkepolitika* feladatai részben más tartalmúak, részben pedig tágabb körűek. Célja oly állapotok előidézése és biztosítása, amelyekben a nemzeti termelékenység szempontjaiból kívánatos termelési ágaknak megfelelő tőke áll rendelkezésére. A tőkepolitikában gyakorlati intézkedések alakját ölti az a követelmény, hogy a magángazdasági jövedelmezőség lehetőleg rendeltessék alá a közzgazdasági termelékenységnek. A tőkepolitika problematikájában tehát egyrészt messzemenően kiélezve jelennek meg, másrészt azonban át is hidaltatnak azok a fentebb említett belső ellentétek, amelyekből gazdasági rendszerünk súlyos bajai fakadnak. Minthogy tőkék-

ben való szegénységünk általában bizonyításra nem szoruló tény, a tőkepolitika célját azzal valósítja meg, hogy mindenképp előtt mennyiségileg igyekszik a nemzetgazdaságunknak rendelkezésére álló tőkét növelni. Azután a tőke minőségéhez nyúl: ahol szükségesnek mutatkozik, gondoskodik a tőkebefektetések irányításáról, hogy azok a termelékenység szempontjainak megfelelő utakra terelődjenek. A tőkepolitika eszközei ehhez képest azok az állami intézkedések, amelyek egyrészt a tőkefejlesztés, másrészt pedig a tőkeirányítás köré csoportosulnak.

Tökévé az emberi munkával előállított javak oly vonatkozásaikban válnak, amelyekben természeti erővel, munkával és vállalkozói tevékenységgel egyesülve újabb javak termelésére használhatók fel. A *tőkefejlődés* folyamata ilyképen javaknak a közvetlen fogyasztástól való elvonásával kezdődik és az újabb termelésbe való bekapcsolódásukkal végződik. A tőkefejlesztés feladata tehát elsősorban az, hogy elősegítse a takarékosagot, másodsorban pedig az, hogy a takarékoság útján nyert jószágokat újabb termelésben való közreműködésre serkentse. Ezt a két feladatot a tőkepolitika jelenlegi gazdasági rendszerünkben tapasztalatilag igen tökéletlenül oldhatja csak meg közvetlenül kényszerítő rendszabályok alkalmazásával. Ilyeneknek inkább ellentétes irányú eredményük szokott lenni: ha átmenetileg sikerük van is, távolabbi gazdasági és lélektani hatásaikkal egyenesen el szoktak riasztani a későbbi tőkefejlődéstől. Önmagától is valamennyi mozzanatában kedvezően szokott alakulni viszont a tőkefejlődés akkor, amikor a közvélemény a tőkéből várható jövedelmet jogilag és gazdaságilag biztosítotttnak látja. A helyesen megalapozott tőkefejlesztés tehát az általános gazdasági *bizalom* megszilárdításának politikájává bővül. Minthogy pedig ezen bővült tevékenységnek szükségképpen ki kell terjeszkednie a gazdasági élet egészére és annak minden egyes részét egyforma gonddal kell figyelnie, a jól végiggondolt tőkefejlesztés tulajdonképpen a gazdaságpolitika egészét jelenti. Ezen általános és szétfolyó jellegénél fogva a szorosabb értelemben vett tőkepolitikában is csak kisebb szerepet játszhat.

Amnyi azonban bizonyos, hogy minden tőkepolitikai rendszabály, amelynek *belső következetessége*, tervszerűsége hosszabb lejáratra is nem közvetlenül világlik ki, a közvéleményt nyugtalanítja, az általános bizalmat gyengíti és ezzel végered-

ményben a tőkefejlődést is gátolja. A tőkeirányításnak tehát, amelyen ilyképen a tőkepolitika súlypontja nyugszik, mindenekelőtt egészen következetesen végiggondolt, a legaprólékosabb részleteiben is alaposan kidolgozott alakban tanácsos megjelenie a közvélemény előtt. Máskülönben könnyen a tőkefejlődés kerékkötőjévé válhat.

II. Tőkeirányítás.

Kétségtelenül a *tőkeirányítás* a gazdaságpolitikának az a része, amely leginkább áll elvi ellentétben a szabad kapitalizmus követelményeivel. Az állami tőkeirányítás ugyanis a tiszta kapitalizmus leglényegesebb vonásának, a tőke szabad mozgásának tagadását jelenti. Ez a tagadás azonban távolról sem jár még a szélső baloldali gazdasági újítások jegyében. Amíg ugyanis a kommunizmus, sőt még a mérsékeltbben elgondolt szocializmus is közületi tulajdonba kívánja átvenni a tőkét és a magángazdaságok közötti tőkekamatot ilyképen megszüntetni igyekszik, addig az állami tőkeirányítás a tőkét lehetőleg magántulajdonban hagyja, a magángazdaságilag számított tőkekamat jogosultságát elismeri és csupán a tőkének a termelés egyes területein való elhelyezkedésébe avatkozik be azon célból, hogy a tőke magángazdasági jövedelmezőségét egybehangolja annak közgazdasági termelékenységével. Az oly gazdasági rendszert, amely egyrészt a magántőke tagadásának és másrészt erőskezű állami irányításnak alapján áll, államszocializmusnak nevezük. Azon erőskezű állami gazdaságpolitika viszont, amely tőkeirányításban csúcsonylik, az államkapitalizmus útján halad. Gazdaságpolitikánknak számos érvényben levő rendszabályával bizonyítható, hogy ezt az utat hazánkban is régóta járjuk már.

A jövedelmezőségnek, mint a tőke szabad mozgásának alapján álló tiszta kapitalizmust irányító elvnek, súlyos tartalmi gyengéi mellett megvan az a nagy alaki előnye, hogy a gazdasági élet legaprólékosabb összefüggéseibe is elhatol és hogy ilyképen szigorúan egységes szempontoknak veti alá a tőle függő egész termelési rendszert. Ha mármint a jövedelmezőség elvét részben a termelékenységével kívánjuk helyettesíteni, amelynek tartalmát mindig csak gondos *közgazdasági számítás*

alapján állapíthatjuk meg, hasonlóképpen a gazdasági élet legaprólékosabb összefüggéseire is kiterjedő áttekintéssel kellene mindenekelőtt bírunk. Minthogy ily áttekintéssel egyelőre korántsem rendelkezünk még, minden nagyobbvonalú tőkeirányítás első feltétele ennek létesítése és biztosítása. Amíg pedig ez a gazdasági áttekintés és számítás megkívánt részletességével ki nem épül, a tőkeirányítás csak igen óvatos lépéseket tehet. Átfogó tervének megvalósításában nem szabad lökészerű újításokat keresnie, hanem fennálló gazdasági intézményeink *folyamatos fejlesztésének* alapjára kell helyezkednie és legfeljebb fokozatosan tanácsos csak bevezetnie a fejlettebb államkapitalizmus felé vezető rendszabályait.

A rövid lejáratra beállított nekilendítési kísérletek általában inkább mennyiségi szempontból igyekeznek a gazdasági élet lendületét növelni. A jól megépített tőkeirányítás ezzel szemben gazdasági rendszerünk belső ellenmondásainak horderejét mérlegeli és mindenekelőtt termelésünk tárgyi megoszlásának minőségi fejlesztésével kívánja fokozni a termelési ütemet. A tőkeirányításnak tehát, amidőn a távolabbi jövőbe tekint, először is azzal kell tisztában lennie, hogy vajjon mily tartalmilag meghatározott *célok* elérése felé irányítsa a tőkének a termelés különböző ágazataiban való elhelyezkedését. A helyes célkitűzésnek időben tagozódnia kell: a távolabbi célok leszögezése mellett a közvetlen jövő szükségyszerűségeivel is számolnia kell. Csak így alkalmazkodhat célkitűzésünk a gazdasági élet jelenlegi kibontakozásának hepehupás útjaihoz.

A tőkeirányításnak már említett általános alaki célja, azaz a *termelékenység* és a *jövedelmezőség* szempontjainak egybehangolása, közelebbi tartalmi meghatározásra szorul. Minthogy a termelékenységi eszmény tartalmának megítélése nem csupán közgazdasági okfejtésen múló, hanem jelentős részeiben világnézetileg, tehát végső eredményben bölcseletileg megalapozott különbségektől függ, a tőkeirányításnak mindenekelőtt ezt a tartalmat kell hatalmi szóval megállapítania, ha el akarja kerülni az állandó ingadozás veszélyeit. A termelékenység eszménye népességünk anyagi szükségletei kielégítésének oly egyre fokozott mérvű biztosítását jelenti, mely állandóan tekintettel van a nemzet hatalmi politikai, kulturpolitikai és szociálpolitikai céljaira. A helyesen felfogott termelékenységi eszmény ilyképen

a nemzeti élet egészének függvénye. Nem kétséges, hogy minél messzebbmenően használhatjuk ki hazai termelési fölényünket nemzetközi munkamegosztás alapján, azaz minél mélyebben tagolódnunk be a világgazdaságba, hosszabb lejáratra annál magasabb színvonalon tudjuk anyagi szükségleteinket kielégíteni. Éppoly kevésbé kétséges azonban, hogy a külállamoktól vagy azoknak legalább is egyes csoportjaitól való gazdasági függőségünk elmélyítése nem minden vonatkozásban lenne párhuzamos jelenlegi hatalmi politikai, kulturpolitikai és szociálpolitikai céljainkkal. Az általános fejlődés jelenleg egyébként is inkább az egyes nemzetgazdaságok függetlenségének fejlesztése felé mutat és valamilyen nagyobbmértvű nemzetközi gazdasági közeledés, amelynek jelenleg legfeljebb csak elvéve jelentkeznek igen szerény előhírnökei, inkább csak a távolabbi jövőben várható megint. A fejlődésnek ezekhez az általános irányaihoz nekünk, mint kis államnak, alkalmazkodnunk kell. Termelésünket tehát egyelőre úgy tanácsos irányítanunk, hogy külkereskedelmi érdekeink súlyosabb sérelme nélkül lehetőleg széles alapon támaszkodhassunk *saját erőinkre*. Ha ilyképen megerősödünk, nemzeti tekintélyünkön át végeredményben gazdasági súlyunk is növekedni fog arra az időre, amikor elkövetkezik majd a jövő nagyobbmértvű nemzetközi gazdasági közeledése, és ebben a nemzetközi gazdasági együttműködésben is megfelelően jobb helyzetet tudunk majd magunknak biztosítani. A további fejlődés akkor majd még mindig elegendő lehetőséget fog nyújtani arra, hogy nemzetgazdasági függetlenségben megerősödött termelésünket a jövőbeli *nemzetközi munkamegosztás* követelményeinek megfelelően építsük tovább.

A tőkeirányításnak rendelkezésére álló *eszközök* abból a szempontból, hogy vajjon mily mélyen nyúlunk be közületi rendszabályokkal a gazdasági életbe, általában *öt csoportra* oszthatók. A gazdasági szabadságot még a legkevésbé sértik azok a rendszabályok, amelyek csupán serkentőleg igyekeznek hatni a tőkének különböző termelési ágainkban való megkívánt arányú elhelyezkedésére. Egy lépéssel tovább mennek már azok a tőkeirányítási eszközök, amelyek ezt az elhelyezkedést a termelésnek nyújtott közvetlen támogatással óhajtják elérni. Még mélyebben átvatkoznak be a gazdasági életbe az olyan korlátozó rendszabályok, amelyek másfajta elhelyezkedési módoktól

akarják visszatartani a tőkét. Tilalommal fokozza ezt a korlátozást a tőkeirányítás eszközeinek negyedik csoportja. A legimeszszebbmenően csorbítja a gazdasági szabadságot végül tőkeirányításunk azon esetekben, amelyekben már csak egyes termelő üzemeknek részben vagy egészen állami tulajdonba való vétele látszik hatékony eszközének. Ezek az egyes csoportok korántsem különülnek el egymástól élesen, hanem folyamatos *átmenetként* sokszorosán egymásba nyúlnak. Minél inkább közeledünk az egyszerű serkentéstől az államosítás felé, annál nagyobb az egyes eszközök hatékonysága, egyúttal azonban annál nagyobb mértékben helyettesítjük a szabad kapitalizmust az államkapitalizmus elveivel. A legerélyesebb tőkeirányító rendszabály pedig, mely a tőkét teljesen állami tulajdonba veszi át, az államkapitalizmusnál is tovább mehet már. Ennek megfelelően a szabad kapitalizmusban gyökeredző érdekcsoportok részéről általában a tőkeirányítás legenyhébb eszközeivel szemben várható a legcsekélyebb ellenállás; ez az ellenállás azután annál erősebbé válik, minél mélyebben avatkoznak be tőkeirányító rendszabályaink a gazdasági életbe.

Termelési berendezéseink, amint tudjuk, nem egységes terv alapján, hanem jórészt oly befolyások nyomása alatt fejlődtek ki, amelyek gazdasági szempontból irracionális tényezőknek tekinthetők. A jövedelmezőség és a termelékenység közötti vonatkozások ezért különbözően alakulnak termelésünk egyes ágazataiban, melyek ilyképen a tőkeirányításra is különböző fokban értek meg. A tőkeirányítással szemben várható ellenállás is megfelelően különböző erejű a termelés egyes területein. Minderre való tekintettel a helyesen végiggondolt tőkeirányításnak nem szabad a rendelkezésére álló eszközök közül csupán egyre vagy egynéhányra támaszkodnia, hanem a gyakorlat sokféle szükségszerűségéhez alkalmazkodva célirányos végigjárásán az enyhébb és erélyesebb eszközök *egész skáláját*. Csak a gyakorlati tapintat döntheti el tehát, hogy adott esetben a tekintebefövő tőkeirányító eszközök közül vajjon melyik alkalmaztassék.

A jól végiggondolt tőkepolitikának nyilvánosságra jutott vezérelvei esetleg már azon ténynél fogva is, hogy többé-kevésbé erőskezü kormány vallja őket a magáénak, messzemenő *tömegelektani* hatásokat válthatnak ki. A tőzsdei és egyéb ár-

alakulás máris leszámíthatja a jövő lehetőségeit és a tőkének egyrésze esetleg minden egyéb rendszabály nélkül, haladéktalanul a tőkepolitika szándékainak megfelelő elhelyezkedést keresheti. Részben a közvélemény nyomása is ily útakra kényszerítheti. Ez a *serkentő* hatás jelentékeny részében azon módzatokon és külső megjelenési alakon múlik, amelyben a tőkepolitikai elgondolás nyilvánosságra jut. Egészen hasonló irányú, de esetleg még fokozottabb serkentő hatása lehet azon lépésnek, amellyel a tőkepolitika önmaga tájékoztatására széleskörű és a tudomány mai színvonalán álló gazdasági áttekintést létesít és biztosít. Ennek láttára ugyanis bizalom gerjedhet a termelő és a hitelközvetítő körökben, valamint az általános közvéleményben az iránt, hogy a tőkeirányítás nyilvánosságra jutott szándékait végre is tudja majd hajtani.

A mozgékonyan irányított *sajtópropaganda* igen alkalmas eszköz lehet a tőkeirányítás kezében, hogy a közvetlenül érdekelt körök, valamint a nagyközönség figyelmét állandóan ébren tartsa és a maga szándékainak megfelelő mederbe terelje. A tőkeirányítás mindenkori eredményeiről beszámoló időszaki jelentések és egyéb külön kiadványok is jótékonyan serkentő hatással bírhatnak. Megfontolandó a tőkepolitikai tanácsadás intézménye is, amely a tőkepolitika mindenkori gyakorlati rendszabályainak és az állami kezekben levő gazdasági áttekintés mindenkori legújabb eredményeinek alapján látná el a gyakorlati tőkebefektetési tanácsokkal a hozzáforduló egyéneket és a termelő, hitelközvetítő vállalatokat. Ha az állami tőkeirányító szerv állandóan szoros érintkezést tart fenn a termelés és a hitelközvetítés különböző *érdekképviselőivel* és célirányosnak mutakozó részleteiben is rendelkezésükre bocsátja hírszolgálatának eredményeit, jelentős lépéssel viheti közelebb a tőkebefektetést a termelékenység követelményeihez. A tőkeirányítás szempontjából ugyancsak kedvező hatásokat válthat ki a nagyközönség és a szűkebb szakkörök részére szánt megfelelő tárgyú előadások tartása. Tágabbkörű szaktanácskozmányoknak is kielégítő propagandaereje szokott lenni.

Egészen más síkon fekszik a *díszkontpolitika*, mint a tőkepolitikának rendelkezésére álló serkentő eszköz. Minthogy a bankkamatláb változtatása elsősorban a valutapolitika és annak határain túl az általános konjunkturapolitika érdekkörébe

vág, a tőkepolitikának csak igen óvatosan szabad ehhez az eszközhöz folyamodnia, ha alkalmazásával nem akarja a gazdasági életet váratlan és nem kívánatos következményeknek kiténni. A tőkepolitika határain belül is a bankkamatláb változtatásának problémái inkább a tőkefejlesztés mint a tőkeirányítás köré csoportosulnak. Tekintetbe kell vennünk azonban, hogy az egyes termelési ágaknak különböző mérvű és minőségű hitelszükségletei vannak. Ezért a bankkamatláb változtatásai is különbözőképpen hatnak rájuk. Igen alapos körültekintéssel és aránylag szűk keretek között tehát a diszkontpolitika is felhasználható a tőkeirányítás céljaira.

A tőkeirányítás keretében tekintetbejövő *támogatásnak* a következő három előfeltétele van: *a)* a serkentő eszközök alkalmazása nem bizonyul eléggé hatékonynak, *b)* a támogatandó termelési ágak közületi kezekbe való átvétele nem kívánatos és *c)* a benne várható jövedelem nem elég magas ahhoz, hogy a tőke támogatás nélkül feléje irányuljon. Az állami támogatás ezen feltételek fennforgása esetén legalább is azt a különbséget hivatott kiegyenlíteni, amennyivel a nem támogatott termelési ágak határjövédelmessége magasabb. A támogatás a rejtett vagy nyílt kedvezményeknek és jutalmaknak különböző alakjaiban jelenhet meg.

A *kedvezmények* közül a tőkeirányításnak nehezen kiszámítható és nem kívánatos mellékhatásoktól még leginkább mentes eszköze az *adóelengedés* vagy *adócsökkentés*, mely átmeneti vagy állandó jellegű lehet. Hatását ez az eszköz a termelési költségeknek megfelelő mértékben való csökkentésével éri el. Alkalmazásában főleg azért érvényesül kellő mozgékonyság, mert a közületek egyéb megfontolások alapján is aránylag gyakorta szokták módosítani pénzügyi elveiket, amelyek szerint egyes termelési ágakat bizonyos mértékű és bizonyos ideig tartó adóval terhelnek. A kedvezményeket nyújtó tőkeirányítás többé-kevésbé valamennyi adónemet felhasználhatja, mely a tágabb értelemben vett termelési tevékenységgel kapcsolatos és többnyire hasonló szempontok alá esnek tőkeirányításunk síkján a termelést érintő egyéb közterhek is.

Az adókedvezményekkel rokon támogatás nyújtható *vámkedvezmények* alakjában azon termelési ágaknak, amelyek a felhasznált nyersanyagok, félgyártmányok révén vagy

egyébként közvetlenül árúbehozattól függnék. A nemzetközi kereskedelem mai kötöttségének korszakában *kereskedelmi szerződések* útján külföldi államok részéről is egyre szélesebb mederben biztosíthatók vámkedvezmények oly belföldi termelési ágak részére, amelyeknek jövedelmezősége jelentősebb mértékben függ kivitelük alakulásától. Vámkedvezmények hatásain túlmenő preferenciális megállapodásokkal a jövedelmezőség jelenlegi viszonyaink között esetleg még sokkal jobban is fokozható ily termelési ágakban. Hasonló hatásuk van azon előnyöknek, amelyekben a tőkeirányítás szempontjainak megfelelő termelési ágainkat kontingentális, kompenzációs és clearingszerződéseink keretében részesítjük. Ugyancsak nemzetközi kereskedelmünk és valutahelyzetünk jelenlegi állapotai között jelentős támogatás nyújtható behozatalra szoruló termelési ágainknak a tőlük igényelt *devizáknak* megfelelő mennyiségben és megfelelő áron való kiutalásával, a kivitteltől függő termelési ágainknak pedig azáltal, hogy megfelelő áron vesszük át devizáikat vagy esetleg megfelelő mértékben felmentjük őket devizáik beszolgáltatásának kötelessége alól.

Az *adósvédelemben* rejlő támogatás a tőkeirányítás szempontjából jelenlegi viszonyaink között is csak részben jöhet eszközként tekintetbe. Moratóriumok vagy az adóssági terhek különböző természetű csökkentése ugyanis csak már fennálló termelő üzemek jövedelmezőségén lendíthetnek. Minthogy a belföldi és a külföldi moratóriumoknak, valamint az adóssági terhek csökkentésének különböző válfajai rendszerint különböző mértékben és módon segítik a termelés egyes ágazatait, a tőkeirányítás ennek az eszköznek alkalmazásával mégis sokféle árnyalatban érvényesülhet. Közvetett hatásként mérlegelendő, hogy a vállalozási saját tőke szívesebben keres befektetést oly termelési ágakban, melyekről tapasztalatilag tudja, hogy válságos időkben adósvédelmi támogatást várhatnak, míg az idegen tőke inkább távol tartja magát tőlük. Más lapra tartozik természetesen az a jelentékeny kár, amelyet az adósvédelem a tőkefejlődés terén általában okozni szokott.

A kiszemelt termelési ágak támogatását tőkeirányításunk kétségtelenül legegyszerűbben közvetlen *termelési jutalmak* útján valósíthatja meg. Ez egyúttal a támogatásnak legnyíltabb módja. Technikai természetű részletkérdés csupán, hogy

a termelőnek a prémiumra való igényét a termelés vagy a forgalombahozatal folyamatának valamely korábbi vagy későbbi fokához rögzítjük-e vajjon. Noha a termelési jutalom mind közgazdasági, mind pedig pénzügyi szempontból lényegileg nagyjában azonos jelentőségű az imént érintett kedvezmények többféle fajtájával, így pld. az adó- és a vámkedvezményekkel, hatásaiban azoktól éppen alaki közvetlenségénél fogva két vonatkozásban is eltér. Lélektanilag könnyen magyarázható ugyanis egyrészt az a tény, hogy a termelő nagyobb örömmel üdvözli a neki jutalomként kifizetett prémiumot mint közterheknek megfelelő csökkentését és hogy ezért a tőke is szívesebben irányul a prémiummal kiemelt termelési ágak felé. Másrészt azonban ugyancsak főleg lélektani okokon múlik, hogy a közületi kiadások között szereplő prémiumokat nagyobb pénzügyi tehernek érezzük mint a közületi bevételek csökkenésének alakjában megjelenő kedvezményeket és hogy ezért a prémiumokkal szemben a nem támogatott gazdasági rétegek részéről megfelelően nagyobb ellenállás is szokott érvényesülni.

Míg a serkentés és a támogatás pozitív eszközei a tőkeirányításnak, addig a *korlátozás* és a tilalmak negatív eszköznek tekinthetők, mert a nem kívánatos tőkeelhelyezési módokatól igyekeznek visszatartani és ezáltal óhajtják a tőkét a helyesnek látszó termelési ágak felé irányítani. A serkentés, valamint a támogatás egyrészt és a korlátozás másrészt reciprok hatású eszközök: lényegében minden serkentés és támogatás a többi termelési ág számára korlátozás, amint-hogy minden korlátozás lényegileg a többi termelési ág javára serkentést vagy támogatást jelent. Egyenes következménye ennek az összefüggésnek, hogy elvben a korlátozás is hasonló, de negatív előjelű közületi intézkedésekben, rendszabályokban jelenhet meg mint a serkentés vagy a támogatás. Csupán technikai célszerűség indokolja, ha a tőkeirányítás az ilyképen tekintetbejövő korlátozó eszközök közül csak egynehányat alkalmaz.

A tőkeirányítás szempontjából kívánatosnak nem látszó termelési ágak a legegyszerűbb megoldásként *különadóval* vagy pedig a rájuk alkalmazott általános adókulcsnak megfelelő felemelésével korlátozhatók. Az adókon kívül ez a szempont hasonló értelemben alkalmazható a többi közteher java-

részére is. Egyes termelési ágakkal vagy üzemekkel szemben a tőkeirányítás *közlekedéspolitikai* rendszabályok segítségével is alkalmazhat korlátozásokat. Külkereskedelmi vonatkozásban hathatósan érvényesíthetők mindazon kedvezőtlen bánásmódok, amelyek vámegyezményekkel, preferenciális, kontingenciális, kompenzációs és clearingszerződésekkel vagy egyéb nemzetközi *kereskedelmi* megállapodásokkal kapcsolatosan egyes termelési ágakat sújthatnak. Tág tér nyílik hasonlóan kedvezőtlen bánásmódra a jelenlegi devizakorlátozások gyakorlati kezelésén belül is. Minél tágabb körben érvényesülnek továbbá *adóvédelmi* rendszabályaink, a vállalkozási saját tőke elhelyezkedése szempontjából és általában a piaci versenyben annál súlyosabb teherként nehezednek azokra a termelési ágakra, amelyekre ki nem terjednek. Igaz viszont, hogy az idegen tőke inkább ezen utóbbi termelési ágak felé fog terelődni.

A tőkeirányítás *hitelintézeteink* szervezetének már régóta esedékes *reformját* is eszközként használhatja fel. Tőkepolitikai szempontból előnyös volna mindenekelőtt hitelintézeteink szervezetének egyszerűsítése és a jelenleginél nagyobb mérvű összpontosításuk, mert ily módon általában könnyebben tudnának alkalmazkodni az állami tőkeirányítás szándékaihoz. Az oly hitelügyletek, amelyek nem felelnek meg a tőkeirányítás adott szempontjainak, a rájuk vonatkozó hitelbiztonsági rendszabályok szigorításával vagy pedig adók, illetékek kirovásával korlátozhatók. Ily úton jelentékeny lépéssel közeledhetünk azon arány biztosítása felé, amely a rövid- és hosszúlejáratú hitelfajták között általában, valamint a tőkének a különböző termelési ágak felé való irányulása terén kívánatosnak látszik. Megfontolandó tényező azonban másrésről az a hatalmas ellenállás is, mely a hitelérdekeltségek részéről minden ilyennemű tőkeirányítási kísérlettel szemben várható.

A *tilalom* a korlátozásnak oly mérvű fokozása a tőkeirányítás terén, mely a jövedelmezőség szempontját teljesen elnyomja a termelékenység javára és ezzel a tiszta kapitalizmus köréből teljesen átlép az államkapitalizmus területére. A tilalomnak széleskörű alkalmazása tehát már a teljes államkapitalizmusnak megfelelően széles térfoglalását jelenti. Minthogy itt a hagyományos gazdasági szabadságnak már teljes tagadá-

sáról van szó, ennek az eszköznek alkalmazása még erőskezdő kormányok ellen is széles támadási felületet nyújt.

A termelékeny tőkebefektetések síkján a *pénzhalmozás* egyike a legkártékonyabb jelenségeknek. A tőkepolitikának még akkor is igen erélyesen kellene fellépnie vele szemben, ha valutáris és jövedelemeloszlási téren nem fenyegetne ez a jelenség veszélyekkel. Minthogy a pénzhalmozás nagyobb arányokat ölteni csak akkor szokott, amikor hiányzik a termelési életből az azt életető általános bizalom, a tőkepolitika eddig érintett enyhébb rendszabályai a thesaurálás megszüntetésére csak kevésbé bizonyulnak alkalmasoknak. Az ily rendszabályok ugyanis mellékhatásként esetleg még tovább gyengítik az általános bizalmát, ami azután éppenséggel a pénzhalmozás további fokozására vezethet. Ezért fontolandó meg, hogy nem jobb-e vajjon a tőkepolitikának mindjárt erélyesebb eszközökhöz nyúlnia és a thesaurálást bizonyos mértéken túl megfelelő módon eltiltania. Egyidejűleg mindenestre az is mérlegelendő, hogy az ilyfajta tilalom, ha a pénzürték állandóságának vagy növekedésének idején lép életbe, gyakorlatilag vajjon mennyire hajtható végre és hogy esetleges széleskörű megszegése nem jár-e nagyobb tömeglélektani, társadalomerkölcsi károkkal, mint amilyen hasznot tőle a tőkepolitika vár. Egészen hasonló szempontok jönnek tekintetbe akkor is, amidőn a tőkepolitika tilalmakkal igyekszik megakadályozni, hogy a belföldön szabadságában korlátozott tőke nagyobb jövedelmet biztosító *külföldi* országokban keressen elhelyezkedést. A már korábban külföldre jutott *hazai tőkék visszavándorlásának* előmozdítása céljából viszont megfelelő időtartamot lennie hasznos megállapítanunk, amely alatt az ily tőkék szigorú titoktartás védelmével, mindennemű büntető szankciótól mentesen, a közületi szervek és intézmények lehető támogatásával vándorolhatnak vissza. A külföldön újonnan képződő, magyar állampolgárok tulajdonában levő tőkék hazavándorlására megszemenő kedvezmények biztosításával törekedhetünk.

Hasonlóképen részben már a tőkefejlesztési politika területére tartoznak azok az esetleges tilalmak, amelyekkel *meggátolni* igyekezhetünk, hogy a hitelintézetek aktív ügyleteik terén alkalmazott túlságos *óvatosságukkal* zsidasszák a termelést. A tőkeirányítás célkitűzéseitől függő kérdés, hogy a túl-

ságos óvatosságnak határvonálát itt hol húzzuk meg. Az pedig, hogy vajjon egyáltalában célirányos-e a korlátozás eszközt bankpolitikai téren tilalmakká fokozni, a mindenkor előtérben álló banktechnikai viszonyok szempontjából fontolandó meg.

Miként a tilalom a korlátozásnak, úgy az *államosítás* a támogatásnak államkapitalisztikus irányú végső fokozása a tőkeirányítás terén: az államosításhoz helyesen csak azon esetekben nyúlhatunk, amelyekben a jövedelmézőség lehetőségei és a termelékenység irányelvei között oly nagy a távolság, hogy azt a magánkezekben levő termelésnek még messzerenő közületi támogatásával sem lehetne áthidalnunk. Államosításon a szó tágabb értelmében állami termelő üzemek létesítését és magánüzemeknek állami tulajdonba való átvételét értjük; az állam ily szerepéhez hasonló elbírálás alá esik a városoknak, községeknek és más közületeknek a termelés terén való megfelelő tevékenysége. Az államosítás költségvetési szempontból jelentős kiadástöbbletet jelenthet. Államháztartási szempontból ez a többlet azonban igazolást nyer, ha még mindig csekélyebb azon közvetlen áldozatoknál, amelyekkel a magánkezekben levő megfelelő termelésnek termelékenységi célok szolgálatában álló hatékony tőkepolitikai támogatása járna. Egészen más megítélés tárgya az államosítás a gazdasági élet szervezetének szempontjaiból. Amíg ugyanis az államosítást csupán a tőkeirányítás szélső, legerélyesebb pozitív eszközének tekintjük és megfelelően szűk keretek között alkalmazzuk, elvben az államkapitalizmus útján maradunk még. Amint azonban általánosítani kezdjük az államosítást, túlmegyünk már az államkapitalizmuson és az államszocializmus területére lépünk. Keveset változtat ezen a tényen, ha államszocialisztikus rendszabályainkat azzal igyekezünk leplezni vagy szépíteni, hogy az állami termelő üzemek könnyvelését kapitalisztikus elvek szerint építjük fel. Az államkapitalizmus és az államszocializmus között tehát itt is csak fokozati átmenet van: inkább a tőkeirányítással szemben megnyilvánuló szabadkapitalisztikus ellenállás keménységén és irányán fog múlni, hogy vajjon államszocialisztikusnak tekintjük-e már az államosításnak valamely adott terjedelmét.

Ez az ellenállás pedig megint csak a jövedelmézőség kérdésétől függ. Ha az államosítás olyan termelő üzemekre is ki-

terjeszkedik, amelyek a szabad kapitalizmus szellemében felépült gazdasági intézményeink keretében és a mindenkori konjunkturális viszonyokhoz képest magánkézből is jövedelmezők lehetnének, az ellenállás nagy és a *közüzemek* leépítését követelő jelszó hangos. A tőkeirányítás síkján ily üzemekre vonatkozólag valóban nem is indokolt az államosítás. Az oly termelő üzemek államosításával szemben viszont, amelyeknek közvetlen jövedelmezősége eleve valószínűtlennek vagy kizártnak látszik, aligha fog szabadkapitalisztikus ellenállás mutatkozni, aminthogy ily ellenállást általában a miután sem tapasztalunk. A tőkeirányítás szempontjaiból helyesen végiggondolt államosításnak, ha meg akar maradni az államkapitalizmus kereteiben, ezeknek az üzemeknek államosítására kell szorítkoznia. Csak ezeknél van meg ugyanis a jövedelmezőség és a termelékenység között az a nagy távolság, mely elvben indokoltá teszi az államosításnak, mint a tőkeirányítás legerélyesebb pozitív eszközének, alkalmazását.

A termelésnek tőkepolitikai támogatása és az államosítás közötti középútként kínálkozik a *részleges államosítás*, mely az államnak a termelő üzemek tulajdonában való különböző arányú részesedését jelenti. A tapasztalat is megmutatta azonban, hogy ez az üzemforma korántsem egyesíti magában a magánüzemek és a közüzemek előnyeit. A jövedelmezőség és a termelékenység elve többnyire egészségtelen házasságra lépnek benne: vagy a jövedelmezőség szempontja jut gyakorlati túlsúlyra, amikor is a közületi termelékenységi célt hanyagoljuk el, vagy pedig a termelékenységi szempont szorítja annyira háttérbe vetélytársát, hogy a magánvállalkozóknak ily üzemekben való részesedése lehetetlenné válik. Egészségtelen egyes üzemek létesítésénél helyesebbnek látszik tehát, ha a tőkeirányítás a támogatás és a teljes államosítás eszközei között választ.

Jelenlegi gazdasági rendszerünkben a termelékenység szempontjainak megfelelő termelő üzemek közül általában azok nem szoktak jövedelmezők lenni, amelyekre vonatkozólag a fogyasztóknál hagyományos okoknál fogva túllaza a termékeik élvezete és a közvetlen, áldozatszerű ellenszolgáltatás közötti kapcsolat szükségességének tudata. Más szóval: az ily termelő üzemek ugyan a népesség többségétől átérzett, tehát tényle-

ges közületi szükségleteket elégitenek ki; a fogyasztó azonban hagyományosan irracionális gondolkodásának alapján mégsem hajlandó idevágó szükségleteinek kielégítését közvetlenül és teljes mértékben megfizetni. Főleg azért nem hajlandó rá, mert részéről a szóbanforgó termékek igénybevétele inkább alkalmoszerű szokott csak lenni. Ha a termelékenység szempontjai mégis ily üzemeknek létesítésére és állandó fenntartására készítenek, úgy erre helyesen csak az állam vagy más közületi szerv vállalkozhat.

A tőkeirányítás azon eszközeinek alkalmazása, amelyekkel szemben szabadkapitalisztikus körök részéről legfeljebb kisebb ellenállás várható csak, az *államháztartás* szempontjából közvetlenül terhet jelentenek. Különös mértékben vonatkozik ez a serkentés különböző módjaira, a kedvezmények és jutalmak alakját öltő támogatásra, valamint a nem jövedelmező államosításra. A korlátozó és tiltó eszközök között viszont több olyan van, mely a közületi bevételek növelésére alkalmas. Ilyenek a különadók és -illetékek, valamint a fokozott vámtételek. Ezeknek az eszközöknek alkalmazásával szemben azonban már csak a gazdasági szabadelvűség alapján is fokozott ellenállás nyilvánul meg. A politikai belátás a tőkeirányításnak azon eszközeit kénytelen tehát előtérbe állítani, amelyek költségvetési helyzetünket súlyosbítani alkalmasak. Minthogy azonban költségvetési terheink növelése jelenleg általában nem ajánlatos és minthogy a tőkeirányítás céljait szolgáló külföldi vagy belföldi államkölcsönök felvétele jelenleg részint lehetetlen, részint pedig nem tanácsos, a tőkeirányításnak a lehetőséghez képest mégis arra kell törekednie, hogy pénzügyileg passzív rendszabályai a pénzügyileg aktív rendszabályok nyújtotta pénzügyi kereteken belül maradjanak. Általában nem tévesztendő azonban szem elől, hogy a helyesen végiggondolt tőkeirányítás legfeljebb csak átmenetileg okozhat államháztartási gondokat. A termelésnek és az egész nemzetgazdaságnak a tőkeirányítástól várható megerősödése ugyanis később az államháztartás helyzetén is nagyot lendíthet. Ebben az értelemben tehát a tőkeirányításnak pénzügyileg passzív rendszabályai is csak közvetlen vonatkozásaikban tekinthetők ilyeneknek.

III. Állami beruházások.

1. Beruházásaink céljai és feltételei.

A tőkeirányítás különböző eszközeinek alkalmazása, amint eddigi általános fejtegetéseinkből is láthattuk már, messze szer-teágazó és bonyolult közgazdasági problémákat tár elénk. Közülük az alábbiakban csak azokat ragadjuk ki és vizsgáljuk meg különösen, amelyek az állami beruházások köré csoportosulnak. Az egyéb tőkeirányító eszközökkel kapcsolatos rész-letkérdések is kétségtelenül fontosak ugyan; az állami beru-házások problematikája gazdasági válságunk jelenlegi kibon-takozási szakában azonban különös nyomatékkal került figyel-münk előterébe. Ha tekintetbe vesszük még azt is, hogy *köz-gazdaságtanunknak* és *pénzügytanunknak* oly *érintkezési* te-rületéről van itt szó, melyet szakirodalmunk nagy hordóerejé-nek ellenére többé-kevésbé elhanyagol, az állami beruházások-nak szentelt külön vizsgálódásaink az állam és a tőke egymás-közti vonatkozásainak síkján nem tűnhetnek fel indokolat-lanoknak.

Állami beruházásokon vagy röviden beruházásokon a kö-vetkezőkben oly állami tőkebefektetéseket értünk, amelyek tá-gabb értelemben vett állami termelési munkálatokkal, tehát közmunkákkal kapcsolatosak. Tőkepolitikai szempontból a be-ruházások nyilvánvalóan az állami beavatkozások legerélye-sebb csoportjához tartoznak. Amidőn ugyanis az állam beruhá-zások mellett dönt, nem elégszik meg többé a tőkeirányítás serkentő, támogató, korlátozó vagy tiltó rendszabályainak al-kalmazásával, hanem az államosítás eszközeihez nyúl és köz-vetlenül részesedik a tágabb értelemben vett termelésben. A beruházás tehát jellegzetesen államkapitalisztikus rendszabály. *Más közületeknek*, mint pld. a megyéknek, városoknak és köz-ségeknek beruházásai mai viszonyaink között általában az alábbi tételekre vonatkozólag is hasonló szempontok alá esnek. Fenti fejtegetéseink alapján egyenesvonalú összefüggésnek te-kinthető, hogy a teljesen szabad kapitalizmus elveit valló gaz-dasági rétegek általában erős *ellenállást* fejtenek ki az állami beruházásokkal szemben. Ellenállásuk rendszerint nem a be-ruházások intézményének egésze, hanem a mindenkor még

megejtett utolsó és a még tekintetbejövő további beruházások, azaz a mindenkori határberuházások ellen szokott irányulni. A szélső szabadelvűség hívei is belátják ugyanis, hogy vannak oly fontos közületi feladatok, amelyek beruházások nélkül meg nem oldhatók. Amidőn azonban ezek a beruházások megtörténtek már és további fejlesztésük jön tekintetbe, a szabadelvű gazdaságpolitikusok ellenszegülnek: azt vitatják, hogy nagyobb határhasznot érjünk el, ha a további beruházásokra szánt állami tőkeerőt a magánvállalkozás támogatására vagy pedig terheinek könnyítésére fordítanók.

A szabadelvűségnek igaza van abban, hogy a magánvállalkozás, melyet szabad versenyben csak a minél nagyobb jövedelmezőség szempontjai vezérelnek, rövid lejáratra ugyanolyan tőkeáldozatból általában a közület számára is nagyobb anyagi hasznot tud előállítani mint a beruházási közmunka. Téved azonban, amidőn azt hiszi, hogy az anyagi haszonnak ezt a szempontját gyakorlatilag is sikerrel különítheti el *szellemi* és általában nem anyagi vonatkozású *erkölcsi* érdekeinktől. A kapcsolat itt valójában igen szoros: anyagi és nem anyagi érdekeink többnyire elválaszthatatlanul szövének egymásba. Közös eredőként oly összetett hasznok állnak előtérben, amelyeket az állami beruházás gyakorta könnyebben és biztosabban ér el, mint a magánvállalkozás. Ezzel a tétellel csak az egyoldalúan anyagiás életszemlélet szállhat szembe.

Az állami beruházás *közületi* úton nyújt hasznokat. Hogy szükséges eszközeit előteremtse, az egyénektől kell megfelelő áldozatokat követelnie. Ezek az áldozatok viszont az egyéneket megfelelő mértékben gátolják abban, hogy magánvállalkozásban termeljenek, tehát hogy egyéni úton állítsanak elő hasznokat. Az állami beruházás ilyképen egyik módja annak a nagyszabású eltolódásnak, amely szükségleteink egyéni kielégítésének rovására egyre inkább a közületi kielégítés előnyöségét hangsúlyozza. Ha azonban megfontoljuk, hogy társadalmi életünk fejlődésével valóban egyre több oly feladat tornyosul elénk, amelyet merőben egyéni eszközök, egyéni törekvések segítségével meg nem oldhatunk, az állami beruházások fejlesztése általában ezen a síkon is igazoltnak tekinthető. Más álláspontra csak a szélsően egyénies felfogás helyezkedhetne.

Tagadhatatlan, hogy a szóbanforgó jelenlegi eltolódás-

nak, amely egyéni szükségleteinktől egyre nagyobb mértékben közületi szükségletek felé terel bennünket, egyik legsúlyosabb oka *nemzeti különállásunkban* keresendő. Az államnak ma számos oly hatalmi politikai, kulturpolitikai, szociálpolitikai és főleg termeléspolitikai feladata van, mely tárgytalanná válna, ha nemzeti különállásunk nem mélyülne egyre tovább. Ha ez nem lenne így, a nemzetközi munkamegosztás előnyeit is nyilvánvalóan nagyobb mértékben élvezhetnők. Ezt más szempontból fentebb is hangsúlyoztuk már. Tény azonban, hogy nemzeti önállóságunkban ma mindenekeelőtt kulturális értéket látunk, amelyért bizonyos mértékig hatalmi politikai, szociálpolitikai és termeléspolitikai áldozatokat kell hoznunk. Ahol megfelelő állami beruházások kérdése merül fel, ott ily szempontokra való tekintettel az egyén sem tagadhatja meg az áldozatot. Másképen ezt az összefüggést csak az ítélni meg, aki a nemzeties gondolkozással szemben az egyoldalúan nemzetközi álláspont hívévé szegődik.

Vannak a szabadelvűségnek oly szélső hívei is, akik az állami beruházásokkal szemben vádulszerűen azt hozzák fel, hogy azok *állami beavatkozást* (intervencionizmust, étatizmust) jelentenek. Velük szemben meg kell állapítanunk, hogy a helyes állami beruházás csupán kiegészítő rendszabályként, szükség esetén és ilyenkor is csak már eleve erősen korlátozott terjedelemben jöhet tekintetbe. A beruházás ugyanis, valamint az államosításnak minden egyéb faja, csak ott állhatja meg helyét, ahol a magángazdasági jövedelmezőség és a közgazdasági termelékenység elvei között egészen merev ellentét mutatkozik. Amíg tehát a magángazdasági jövedelmezőség egy úton halad a közgazdasági termelékenységgel vagy attól csak kevéssé távolodik el, állami beruházáshoz nyúlunk valóban indokolatlan.

Végeredményben tehát a beruházások körüli egész vita is a jövedelmezőség szempontjainak a termelékenység követelményeivel való szembeállítására vezethető vissza. A termelékenység jelentőségét a szabad kapitalizmus hívei is jól látják és általában nem vonják kétségbe. Ujabban inkább arra az álláspontra szoktak helyezkedni, hogy a *termelékenység*, minden fontossága mellett, *nem mérhető* vonatkozás; a jövedelmezőség viszont mérhető. Jobb tehát, ha nem lépünk „ingoványos talajra“ és megmaradunk a jövedelmezőségnek „régóta bevált“

szempontjainál. Ez az álláspont két okból is tarthatatlan. Elsősorban súlyos hibát követünk el, ha minőségi értékek elérésére csupán azért nem törekszünk, mert azok mennyiségileg esetleg ki nem fejezhetők. Itt a gazdasági jelenségek mérésére irányuló törekvésnek (ökonometria) félreértéséről vagy pedig sajnálatos eltévelyedéséről lehet csak szó. Másodsorban pedig a jövedelmezőségnek és a termelékenységnek a mérhetőség síkján való szembeállítását egészen értelmetlen műveletnek bizonyul, amint az összefüggések sekélyes szemléleténél mélyebbre hatolunk. A termelékenység ugyanis a későbbi termeléssel kapcsolatos gazdasági számítás vonatkozásában tulajdonképpen nem egyéb, mint közgazdasági síkra és hosszabb lejáratú időbe vetített jövedelmezőség. Más szóval: ha a jövedelmezőséget oly hosszú termelési időszakokra mérjük, amelynek végén már a termelést megindító befektetéssel kapcsolatos hatalmi politikai, kulturális és szociális hatások is pénzben kifejezhető módon hatnak vissza az anyagi termelés eredményére, nagyjában a termelékenység méréséhez jutunk. Itt azonban nyilvánvalóan jelentős nehézségekkel kell már megküzdenünk, mert hatalmi, kulturális és szociális tényezők hatásai pénzértékben nem egykönnyen fejezhetők ki. Elkerülhetjük ezeket a nehézségeket, ha a jövedelmezőséget csak egyetlen termelési időszaktól tesszük függővé, amelyben a befektetett „pénz egyszer megfordul“ és amelyben a szóbanforgó hatalmi, kulturális és szociális hatások nem érvényesülnek még. Az így értelmezett jövedelmezőségnél azonban, amint korábban is láttuk már, közgazdaságilag fontosabb szempont a termelékenység, mely több termelési időszak eredményét mérlegeli. Az állami beruházás is mindenekelőtt akkor helyes tehát, ha a termelékenység követelményeinek megfelel. Ugyancsak ehhez az eredményhez jutunk, ha a termelékenységet a nyers hozadék mértékéeként állítjuk szembe a jövedelmezőséggel, mint a tiszta hozadék mértékével.

A szabad kapitalizmus táborában divatos érv még az állami beruházásokkal szemben, hogy azok többnyire *téves tőkebefektetéshez* (Kapitalfehlleitung) vezetnek. A háttérben gyakran húzódik itt meg az a feltevés, hogy a beruházást irányító állami alkalmazottak nem rendelkeznek a helyes tőkebefektetéshez szükséges gazdasági szakértelemmel. Oly feltevésről van szó, mely javarészt a maga rosszszisztemiségében leli cáfo-

latát. Amidőn ettől függetlenül hangzik el a téves tőkebefektetések vádja, rendszerint megint csak a jövedelmezőség és a termelékenység közötti vonatkozások sekélyes ismeretében szokott gyökerezni. Tőkebefektetések jövedelmezőségét egyetlen rövid termelési időszakra és egyetlen vállalatra vonatkozólag aránylag könnyű kiszámítanunk. Minél több termelési időszakra és a termelőknek minél szélesebb körére vonatkoztatjuk azonban a jövedelmezőséget, számításunk annál bonyolultabbá válik. Hibák itt tehát már könnyebben csúszhatnak be. Amidőn oly számos termelési időszaknál és oly széles termelési körben — mint pld. az egész nemzeti termelésben — nézzük a jövedelmezőséget, amennyire és amilyenre a termelékenységet általában vonatkoztatni szoktuk, a számítás már igen nehéz és téves tőkebefektetés megfelelően könnyen eshet már meg. Ezt az általános kockázatot azonban minden termelékenység felé irányuló beruházásnak szükségszerűen viselnie kell. Lehető kiküszöbölése érdekében jó, ha számításunk minél gondosabb. Mindenképen helytelen viszont, ha a hosszúlejáratú és széleskörű termelékenységre szánt beruházások eredményét a rövidlejáratú és szűkkörű jövedelmezőség szempontjaiból mérlegeljük és esetleg ily alapon minősítjük a szóbanforgó beruházásokat téves tőkebefektetésnek.

Ha a beruházásokhoz szükséges tőkét állami hitelműveletekkel teremtjük elő, többé-kevésbé a rövidlejáratú hitelkeretet is tágítjuk és vele a hitelpénz mennyiségét szaporítjuk. Ebből a *pénzszaporításnak* kedvezőtlen tünetei adódhatnak, ha a beruházás téves vagy pedig egyébként oly tőkebefektetésnek bizonyul, amelynek árúoldalán, azaz a befektetés segítségével előállított új anyagi javak alakjában túlhosszú idő múlva mutatkozik csak megfelelő egyensúly. A téves tőkebefektetés veszélyeit egészen a magánvállalkozás se kerülheti el; ebből a szempontból tehát a pénzszaporítás síkján nincsen minőségi különbség az állami beruházás és a magánvállalkozás tőkebefektetése között. Tagadhatatlan viszont, hogy az állami beruházás általában hosszabb termelési időszakokra szokott berendezkedni mint a magánvállalkozási tőkebefektetés és hogy ennek következtében általában inkább szokott átmeneti inflációhoz vezetni. Ezzel a hátránnyal, mint szükséges áldozattal, a beruházásnál számolnunk kell. Nyilvánvaló azonban,

hogy a magánvállalkozás tőkebefektetéséhez ugyancsak átmeneti pénzzaporítási jelenségek kapcsolódnának, ha oly tágabb körre és hosszabb lejáratra számított gazdasági feladatok megoldásába fogna, amilyenekre az állami beruházás irányulni szokott. Hiszen az állami beruházásoknak tárgyi korlátozása, amint fentebb ismételten láttuk már, éppen abból a tényből adódik, hogy a rövid lejáratra és közvetlenül jövedelmező tőkebefektetési alkalmakat a magánvállalkozásnak engedi át, a maga részéről pedig csak a hosszabb lejáratra beállított és részben csak közvetett utakon eredményes termelékenység felé tekint. Meglehetősen átlátszó logikai hibát követnek el tehát azok, akik a beruházások elleni általános érvként azoknak inflációs következményeit hangoztatják. Az infláció kedvezőtlen tüneteinek elkerülésére még alkalmas termelési időszak hossza egyébként is igen viszonylagos. A valóban termelékeny beruházás, tehát a helyes beruházás, amidőn meghozza termelékenységi eredményeit, egyúttal megfelelő új anyagi javakkal, tehát az árúoldalon is ellensúlyozza a hozzá fűződő átmeneti pénzzaporítást. Tartósabb inflációt csak a téves tőkebefektetésnek bizonyuló beruházás idézhet elő.

Noha a legkülönbözőbb ellenvetések vizsgálatának alapján azt állapítottuk meg ilyképen az állami beruházásokról, hogy helyes alkalmazásuk esetén túlnyomórészt hasznosak, Magyarország jelenlegi viszonyai közt igen nagy általános akadályba ütköznek: *költségeiket* pénzügyi helyzetünk mai feszültségében az állam csak a legnagyobb nehézségek árán tudja előteremteni. Pedig a beruházási termeléshez szükséges munkaerő költségein kívül minden beruházáshoz még tőkejavak, azaz szerszámok, építési anyagok stb. is kellenek. Gyakorlati kérdésként itt tehát az merül fel, hogy az állam közvetlen munkabérekre vagy pedig tőkejavak árára költsön-e többet a beruházásra szánt és a szükséghez képest már eleve a lehető legmélyebbre leszorított kiadásaiból. Hogy a közvetlen munkabéreknek és a tőkejavak árának különböző összetételi arányai alapján milyen beruházás mellett fogunk dönteni, elsősorban beruházásaink általános céljától fog függni. Ha azután a cél fontosságához viszonyítva sokaljuk a még hatékonynak ígérkező beruházás minimális költségeit, megfontolandó, hogy adott célunkat vajjon ne a tőkepolitikának vala-

mely más, kevésbé költséges eszközzel igyekezzünk-e elérni. Könnyen veszélyezteti ugyanis a beruházás termelékenységét, ha annak költségeit túlkevesre szabjuk.

A nemzetközi figyelem középpontjában manapság leginkább azok a beruházások állnak, amelyek előtt célként a *munkanélküliség csökkentése* lebeg. A valóságban ez egyedül sohasem lehet helyes beruházások célja, mert a munkanélküliek sorsán való könnyítést nekik juttatott közvetlen pénzsegélyek útján mindig olcsóbban lehet megvalósítanunk. Ha mégis beruházásokhoz folyamodunk, azt egyúttal más célok szolgálatában is tesszük: közerkölcsi célokra és gyakorta valamelyes termelési eredményekre is szoktunk gondolni. Tulajdonképeni nyílt munkanélküliségünk azonban jelenleg általában nem fenyegető. Jelenléte része a munkaközvetítés elkerülhetetlen technikai fogyatékoságaira és idénymunkanélküliségre vezethető vissza. Állandó abszolút munkanélküliségünk mind nemzetközi viszonylatban, mind pedig korábbi állapotainkkal való összehasonlításban annyira csekély, hogy csökkentése új beruházások vezérlő céljaként nem bizonyulna eléggé nyomatékossáknak.

A gazdasági élet ütemének nekilendítése, a *konjunktúra javítása* is oly cél, amelynek elérése érdekében sokan állami beruházásokat javasolnak. Önmagában véve azonban ez a cél sem eléggé súlyos. A beruházási áldozatokkal egybekötött nekilendítés ugyanis igen kockázatos művelet: sikerre, amint fentebb már megállapítottuk, csak akkor vezethet, ha nyomában az általános jövedelmezőség emelkedni kezd. Máskülönbén mindig újabb nekilendítési áldozatokat kellene hoznunk, amelyek előbb-utóbb mégis csak kártékony pénzszaporításhoz vezetnének. Ha viszont bekövetkezik az általános jövedelmezőségnek valamelyes emelkedése, azaz a jobb konjunktúra, akkor legalább is kérdéses, hogy vajon tényleg a nekilendítés hatásaként és nem más, attól többé-kevésbé független fejlemények alapján következett-e be. A nekilendítés tehát legfeljebb csak a beruházások mellélcéljaként jöhet tekintetbe.

Gazdaságpolitikánk már jelenlegi válságunknak első kibukkanásánál erős kézzel avatkozott be és ezzel megakadályozta, hogy azok a társadalmi osztályok és foglalkozási csoportok, amelyeket a válság közvetlenül és elsősorban sújtott, kedvezőtlen helyzetüknek részben vagy egészen áldozatul essenek. A

válság terheit gazdaságpolitikai rendszabályainkkal inkább az egész lakosságra lehetőleg aránylagosan és igazságosan igyekeztünk elosztani. Ennek következménye, mint jelenlegi válságunk legsúlyosabb tünete, általános anyagi életszínvonalunk mély süllyedése lett. Minthogy a jólét hanyatlása társadalmi rétegződésünk alsóbb fokain a legfenyegetőbb, legkedvezőtlenebb tünetének általában az alsóbbrendű munka bérének igen alacsony színvonalát kell tekintenünk. Közvetlen oka ennek lapangó munkanélküliségünk, mely az ilyenmű munka piacán a túltengő kínálatot hozza tartósan hátrányos helyzetbe. Ha mármost állami beruházásokkal a megfelelő *munkakeresletet* hatékonyan sikerül *fokoznunk*, az alsóbbrendű munka bérét emeljük és ezáltal általános életszínvonalunkon éppen legérzékenyebb pontján segítünk. Valójában a vásárlóerőknek ebben az esetben is csupán eltolódása következik be; oly célról van azonban itt szó, amely megéri a beruházásokkal kapcsolatos áldozatokat.

Az eddig vizsgált célok mellett, amelyek a beruházások tárgyán kívülálló, általános közgazdasági összefüggéseken fordulnak meg, a beruházásoknak saját tárgyukban rejlő, belső céljai is vannak: hiszen mindenféle beruházást az általános közgazdasági helyzettől függetlenül, csupán azért is eszközölhetünk, mert közületi intézményeinknek, tárgyánál fogva, éppen erre vagy arra a beruházásra van sürgősen szüksége. A beruházásoknak előbbi céljait *exogén* céloknak, ezen utóbbiakat pedig *endogén* céloknak nevezhetjük. Hogy az endogén célok gyakorlatilag mily jelentőségre tudnak emelkedni, az mindig közületi intézményeinknek általános fejlettségi fokától fog függni. Nálunk ez a fejlettség a nyugati országokkal való összehasonlításban alacsony. Ha még azt is tekintetbe vesszük, hogy az utóbbi évek szűkös pénzügyi viszonyai között számos oly közmunkának kellett el- vagy abbamaradnia, amelynek eredményére közületi intézményeinknek égetően sürgős szüksége van, általában megállapíthatjuk, hogy nálunk a beruházások endogén céljai nyomósok lehetnek. A beruházások exogén céljainak csoportjából viszont a munkanélküliség csökkentését és a nekilendítést mai helyzetünkben csak alárendelt jelentőségűnek ismertük fel, míg az alsóbbrendű munka iránti kereslet növeléséről megállapítottuk, hogy vezérlő célként jöhet tekintetbe. Amidőn tehát beruházásokra gondolunk, mindenekelőtt

tekintetbejövő exogén és endogén céljaikat kell fontosságuk latolgatásával *egymáshoz mérnünk*. Ezen értékelő latolgtatás eredményére alkalmazhatjuk csak azután helyesen a lehető legcsekélyebb költségeknek elvét, amely szerint a beruházáshoz szükséges minimális kiadásokat ilyen vagy amolyan arányban osztjuk meg a közvetlen munkabérek és a tőkejavak között.

Figyelmünket mármost először beruházásaink legfontosabb exogén céljára irányítjuk és keressük azokat a gyakorlati feltételeket, amelyeknek fennforgása esetén ez a cél elérhető. Az alsóbbrendű munka iránti keresletet oly beruházásokkal tudjuk leginkább növelni, amelyekben az ilyen munka aránylag nagy szerepet játszik. Nyilvánvaló, hogy amennyiben közmunkáinkhoz kizárólag belföldi tőkejavakat, tehát csak belföldi szerszámokat, gépeket, építő- és egyéb nyersanyagokat használunk fel, beruházásaink költségeinek javarésze közvetlenül vagy közvetve belföldi *munkabérekre* jut. A kölcsönöségi szerződések jelenlegi világában végeredményben akkor is így van ez, ha külföldi tőkejavakat használunk fel, mert a továbbgyűrűzés a kompenzációs termelésen át ilyenkor is érvényesül. A földjáraadék, a tőkekamat és a vállalkozói nyereség részesedése mai kedvezőtlen jövedelmezőségi viszonyaink között még közvetetett utakon is többnyire aránylag csekély szokott lenni. Nyilvánvaló továbbá, hogy a munkabéreknél jutó oroszlánrészben közvetve vagy közvetlenül a tanult és a tanulatlan munkának legkülönbözőbb árnyalatai részesednek. A felsőbbrendű tanult munkának különböző fajtái ugyanis már a közmunkákhoz szükséges szerszámok vagy a feldolgozandó nyersanyagok termelésénél is többé-kevésbé fontos szerepet játszanak. Mellékhatásként az ilyenmű munka iránti kereslet növelése is emelni fogja általános életszínvonalunkat. Gondos mérlegeléssel mégis kiválaszthatók a közmunkáknak azon ágai, amelyeknek költségeiből közvetlen és közvetett módon aránylag nagy rész esik az *alsóbbrendű*, tehát kevésbé tanult vagy tanulatlan munkafajták bérére. Az ily kiválasztás jelen viszonyaink között a helyes beruházásnak legfontosabb exogén feltétele. Ugyancsak az ily kiválasztás fogja további mellékhatásként a nyílt munkanélküliség csökkentésének és a nekilendítésnek exogén beruházási céljait is manapság nálunk aránylag még a legjobban szolgálni.

Ha a beruházások kártékony pénzsaporításhoz vezetnek, a közgazdaság egészére könnyen hozhatnak nagyobb károsodást mint hasznot. Fenti okfejtésünk értelmében az állami hitelműveletek segítségével eszközölt beruházás két esetben fenyegethet inflációval: először, ha téves tőkebefektetésnek bizonyul, és másodsor, ha túlhosszú az a termelési időszak, amelynek végén mutatkozik csak az új anyagi javak terén, tehát az áruoldalon megfelelő *ellensúly*a a beruházási hitelpénztöbbletnek. Az első esetben tartósabb, a másodikban többé-kevésbé átmeneti jellegű infláció keletkezhet. A téves tőkebefektetés elkerülése a termelékenység síkján szükségszerűen mindig egyet jelent a beruházás céljának helyes megválasztásával. A tartósabb inflációnak veszélye kiküszöbölhető tehát, ha exogén és endogén beruházási céljainknak egymásköztí mérlegelését helyesen ejtjük meg. Súlyos probléma azonban az átmeneti inflációnak veszélye is. Ezt főleg úgy kerülhetjük el, hogy lehetőleg csak oly beruházásokat eszközölünk, amelyeknek eredménye akár közvetlenül, akár pedig közvetve, de lehetőleg hamarosan *forgalomképes áru* alakjában jelenik meg a piacon. Ismételten hangsúlyoznunk kell, hogy közvetetett utakon minden beruházás, amely nem téves tőkebefektetés, előbb-utóbb növekvő áruforgalomban érezteti hatását. Valutáris szempontból azonban az a fontos, hogy ez a hatás minél előbb bekövetkezzen. Amíg ugyanis be nem következnek, a vásárlóerőknek a hitelkeret tágításával való növelése egyoldalú és esetleg kártékony inflációt jelentő tényező marad. Ebből a szempontból még jobb tehát, ha beruházásaink közvetlenül a piacon eladható árúk termelését segítik elő.

Másrészt világos, hogy árúknak a piacon való forgalomképessége a megfelelő termelési ág közvetlen jövedelmezőségéről tanuskodik. De az ily termelési ág éppen ezért a magánvállalkozás körébe tartozik. Közmunkáknak tehát nem lehet alkalmas tárgya. Nehézségek mutatkoznak még az oly beruházásokkal kapcsolatosan is, amelyek csak közvetve lendítenek a piacon forgalomképes árúk termelésén. Akár olyan árúcikk termeléséről van ugyanis szó, amelyből behozatalunk van, akár pedig olyanról, amelyből kiviszünk, beruházásaink könnyen megbonthatják külkereskedelmi szerződéseinknek áldozatos tárgyalások útján kiépített egyensúlyát. Ha kiviteli cikkeink

termelése növekszik beruházásaink következtében, még csak súlyosbodnak áldozataink, amelyeket feleslegeinknek a külföldön való elhelyezéséért hoznunk kell. Ha pedig behozatalunkat csökkentjük a megfelelő termelési ágaknak beruházásokkal való támogatása által, ezzel a kölcsönösség elvén felépülő mai kereskedelmi szerződéseknek csaknem mechanikus visszahatásai-ban közvetve megint csak kiviteli gondjaink súlyosbodnak. Igaz ugyan, hogy itt oly *circulus vitiosus*-szal állunk szemben, amellyel bevezető megállapításaink szerint is minden tökepoliti-kai rendszabálynak eleve le kell már számolnia. Jobb tehát, ha eleve tisztán látjuk, hogy termelésünkben mérsékelt és igen óvatos lépésekkel, de egyelőre fokozódó mértékben saját erőinkre kell támaszkodnunk. Csak éppen az nem látszik kívánatosnak, hogy még beruházásainkkal is közvetlenül autark-iánkat növeljük: két oly problémacsoportot kapcsolnánk itt egymásba, amelyek már külön-külön is rendkívül bonyolultak és ezért messze szerteágazó hatásaikban igen nehezen tekinthetők csak át. Hiszen közvetve úgylis minden beruházás befolyással van valamiképen a külföldtől való gazdasági függetlenségünkre. Vannak azonban a beruházásnak oly módjai, amelyeknél ez a kapcsolat csupán erősen közvetett és laza; miért is őket külkereskedelmünk szempontjából többé-kevésbé *semleges* beruházásoknak tekinthetjük. Ha tehát a magánvállalkozási jövedelmezőség és főleg külkereskedelmünk zavartalanságának érdekeivel mérünk, mindenekelőtt az ilyenmő semleges beruházások látszanak helyeseknek. Hozzá kell fűznünk, hogy az ily értelemben vett semlegesség a tőkeirányítás sérkentő, támogató, korlátozó és tiltó rendszabályainak mérle-gelésénél is fontos szempont.

A semleges beruházás, amelynek eredménye nem közvetlenül és csak hosszabb idő múlva jelenik meg az árupiacon nagyobb kínálat alakjában, valutáris vonatkozásaiban kétségtelenül aggályos. Azt viszont már előbb láttuk, hogy a valutáris megfontolások szemszögéből helyes beruházás a magánvállalkozási jövedelmezőség és a külkereskedelem síkján korántsem semleges. Itt megint gazdasági életünknek egyik oly belső *ellenmondásával* állunk szemben, amelyet egyoldalú állásfoglalással ki nem küszöbölhetünk. Legkielégítőbb *áthidalását* akkor érjük el, ha az összes tekintetbejövő előnyök és hátrányok mérlegelé-

sével keressük a mindenkor helyesnek látszó, esetleg közben-ső megoldást.

2. A beruházások előnyei és hátrányai.

A szó szorosabb értelmében vett *anyag termelés*, mely közvetlenül a piacra szánt árúcikkek előállítására irányul, általában nem tekinthető beruházások alkalmas tárgyának. Azért nem, mert többnyire egészen egyoldalú megoldás volna. Valutáris követelményeinknek ugyan kiválóan megfelelne, amennyiben jövedelmező tőkebefektetés esetén aránylag igen csekély inflációs veszéllyel járna csak. Ezzel szemben azonban és részben éppen ezért a magánvállalkozásnak legsajátabb területén támasztana indokolatlan és esetleg igen kártékony hatásokkal járó versenyt. Egyúttal külkereskedelmi helyzetünket is közvetlenül befolyásolná. Előfordulhat ugyan, hogy valamely más, esetleg hatalmi politikai, szociálpolitikai vagy kulturpolitikai cél elérésének érdekében eszközlünk beruházásokat a szorosabb értelemben vett anyagi termelés terén. De önmagában véve az, hogy anyagi termelésünket fejlesszük, általában nem elegendő indok az állami beruházáshoz. Ez a tétel nemcsak az olyan közmunkákra vonatkozik, amelyek közvetlenül piaci árúcikkeket termelnek, hanem az olyan beruházásokra is, amelyeknek egyedüli célja, hogy ily árúcikkek termelését közvetve vagy közvetlenül támogassa, ösztökélje.

Általában nem lenne tehát jó beruházás az, amelynek egyedüli célja, hogy valamilyen *ipari* termelő üzemet létesítsen vagy pedig, hogy ily üzemeknek valamilyen csoportját termelésében serkentse. Más lapra tartozik pld. robbanó anyagoknak és fegyvereknek honvédelmi vagy közbiztonsági okokból való közüzemi termelése, oly közületi (egyetemi stb.) nyomdák létesítése, amelyek a könyvpiacra jövedelmezően el nem helyezhető, de kulturpolitikai szempontból értékes nyomtatványokat állítanak elő, vagy pedig oly elsőrendű tömegszükségleti iparcikkeknek beruházásokkal való termelése, amelyeknek árát szociálpolitikai megfontolások alapján közületi versennyel kívánjuk leszorítani. Ezekben és a hozzájuk hasonló esetekben, amidőn pld. olcsóbb hajtóerőt vagy jobb nyersanyagokat bocsátunk a termelésnek rendelkezésére, ipari beruházásainknak szorosabb

értelemben vett termelési célja többnyire egészen alárendelt fontosságú; döntő jelentőségre bennök más, az anyagi termelésen kívülálló célok szoktak emelkedni. Általában hasonló szempontok alá esnek *mezőgazdasági* beruházásaink is. Itt is főleg hatalmi politikai, szociálpolitikai vagy kulturpolitikai szempontokkal igazolható csak, amidőn pld. állami mintagazdaságok létesítését, kiváló minőségű vetőmagvak termelését vagy tenyészállatok nevelését tesszük lehetővé állami beruházásokkal. Főleg idevágó érvekkel magyarázható jelenlegi közhangulatunk is, mely az agrárrolló széles kinyílása alapján általában hajlik arra, hogy mezőgazdasági termelőinket többi termelő rétegeinknek rovására különleges szociálpolitikai előnyökben részesítsük. A közületi erdőbirtokokkal kapcsolatos beruházások éppen úgy más, elsősorban pénzügyi megítélésnek tárgyai, mint az állami egyedárúságok üzeméhez szükséges mezőgazdasági és ipari beruházások. Az oly beruházások azonban, amelyek egyedüli célként ennek vagy annak a mezőgazdasági termelési águnknak fellendítését kívánják, általában nem helyeselhetők. Részben különleges összetételénél fogva külön figyelmet érdemel itt a tagosítási, az öntözési, az erdősí-tési és a telepítési beruházások kérdése.

Agrárpolitikai szempontból kétségtelenül fontos beruházásnak tekinthető a *tagosítás* munkálatainak költségeihez való állami hozzájárulás. Minthogy a tagosítás rendszerint már egy-két éven belül részben jelentősen nagyobb termést eredményezhet, a vele kapcsolatos állami beruházás valutáris vonatkozásai nem aggályosak. Aránylag a tekintetbejövő költségek sem magasak. Külkereskedelmi szempontból azonban a tagosítás eredményei a semlegességtől igen távol állnak: kivitelre szoruló mezőgazdasági termésteöbbletünket jelentősen növelhetik. Még ennél is kedvezőtlenebb az a körülmény, hogy a tagosítás aránylag csekély mértékben foglalkoztatja csak az alsóbbrendű munkát. Ezért a tagosítás ütemének állami támogatással való nagyobbmérvű gyorsítása jelenlegi viszonyaink között csak igen mérsékelten jó beruházás lenne. Részben más értékeléshez vezethet viszont az a szociálpolitikai megfontolás, hogy a tagosítással elsősorban a szegényebb törpe- és kisbirtokosokat segítjük.

Az alföldi *öntözés* állami előmozdítása mindenekelőtt

aránylag igen költséges beruházás: még ha tekintetbe is vesszük sokkal nagyobb többtermelési lehetőségeit, holdanként sokszorosan költségesebb a tagosításnál. Igaz, hogy a tagosítás és az öntözés szempontjából más-más földterületek jönnek tekintetbe. Az összehasonlítás közgazdaságilag azonban mégis indokolt, mert jelen viszonyaink között, amidőn legfeljebb kismérvű beruházásokra gondolhatunk csak, nem nagyszabású beruházási terveknek egésze, hanem a mindenkor még eszközölhető határberuházás helyessége a döntő tényező. További hátránya az öntözésnek külkereskedelmi semlegességének hiánya. Valutáris előnyei viszont hasonlóak a tagosításéhoz. Előnyös, hogy aránylag nagymennyiségű alsóbbrendű munkát foglalkoztat: különösen az igen rossz helyzetben lévő alföldi földmunkásokat juttatja előtérbe. Általában megfontolandó azonban, hogy az öntözés többtermelési előnyeit inkább csak a belterjesebben művelhető kisebb birtokegységek használhatják ki. Nálunk tehát a nagyobb mérvű öntözést többnyire megfelelő földbirtokreformnak kellene megelőznie. Ezért az alföldi öntözés nagyobb szabású állami elősegítése jelenleg általában időszertlen beruházás lenne.

Egészen más elbírálás alá esik az *erdősítés*, mint állami beruházás. Beruházási közmunkát itt elsősorban azzal végezhetünk, hogy állami költségen kiváló minőségű facsometéket termelünk és azután aránylag igen alacsony áron vagy, amint azt szűkebb keretek között jelenleg is tesszük, ingyen bocsátjuk őket az erdősítő magángazdaságok rendelkezésére. A tekintetbejövő beruházási költségek aránylag csekélyek. Külkereskedelmi szempontból messzemenően semleges beruházásról van szó, mely közvetlen hatását fabehozatalunk csökkenésében hosszú idő múlva érezteti csak. De ezzel szorosan kapcsolatos valutapolitikai aggály merül fel: pénzszaporításunk az áruoldalon csak megfelelően hosszú idő múlva leli közvetlen ellensúlyát. Igaz viszont, hogy az ellensúlyt ebben az esetben nagy valószínűséggel és bőségesen elvárhatjuk. Nemzetgazdaságunkon belül a belföldi fa előreláthatólag hosszú ideig erősen keresett cikk fog maradni. A téves tőkebefektetés veszélye itt tehát aránylag igen csekély. Azt is tekintetbe kell vennünk, hogy az erdősítés aránylag sok munkaalkalmat nyújt, amelynek jelentékeny része alacsonyabb rendű, tanulatlan munka.

Alföldi éghajlati viszonyainkra az erdősítés kedvező befolyást gyakorolhat. Szociálpolitikai viszont inkább hátrányos körülmény, hogy erdőgazdaságra leginkább a nagybirtok alkalmas. Mindent egybevetve jelenleg az erdősítés gyorsabb ütemű fellendítése általában mégis helyesnek látszó beruházásaink közé tartozik.

A telepítéssel kapcsolatos állami tőkeáldozatok jelenlegi viszonyaink között jó beruházásnak általában csak messzemenő fenntartásokkal és aránylag szűk keretek között tekinthetők. Valutáris szempontból ugyan aránylag rövid idő mulva anyagi termelési eredménye is mutatkozik a telepítési beruházásnak. Mai kedvezőtlen jövedelmezőségi helyzetünkben kétséges azonban, hogy az anyagi terméstartásban a maguk egészében vajjon valaha megtérülnek-e a telepítés nagy költségei. A telepítés ugyanis egyike legdrágább beruházásainknak: a földterületen kívül a nincstelen telepesnek, hogy megélhessen, házat és a legszükségesebb mezőgazdasági felszerelést is rendelkezésére kell bocsátanunk. Hozzájárul még, hogy a várható terméstartásban a telepítés külkereskedelmileg nem semleges beruházás. Nagy tömegeknek telepítésére, főleg pénzügyi okokból, egyelőre semmiképp sem gondolhatunk. Itt tehát még arról sem lehet szó, hogy a telepítési beruházásokkal kapcsolatosan nagyobb mértékben emeljünk az alsóbbrendű munka iránti keresletet. De még szociálpolitikai szempontból sem egyoldalúan hasznos a telepítés. Igaz ugyan, hogy súlyos problémáinkban, amilyen pld. a mezőgazdasági munkanélküliség, közvetlen segítséget nyújtana. Nem szabad azonban felejtenuk, hogy az államilag földhöz, házhoz és mezőgazdasági felszereléshez juttatott telepes már eleve hajlik az önállótlan-ságra; később annál könnyebben válhat az államnak állandó szociálpolitikai terhévé. Valamennyi érintett szempontunkból különbséget kell tennünk az önálló, a kiegészítő és a csoportos, valamint a falu-, a tanya- és a csatlakozó telepítések között. Megint más jellege van a városszéli telepítésnek, mely az ipari termelésnek is közvetlenebb előnyöket nyújthat. Ezek a különbségek azonban lényegében csak kevésbé érintik a telepítési beruházás általános közgazdasági értékelését. Hatalmi és kulturális szempontok viszont jelenleg is indokolhatják a telepítésnek aránylag szűkkörű felkarolását.

A beruházások endogén céljainak sorában az anyagi termelés fellendítésénél is nagyobb nyomatékkal léphetnek fel az állam *hatalmi politikájának* érdekei. Egyrészt honvédelmi és külügyi, másrészt pedig törvényhozási, igazságszolgáltatási és szorosabb értelemben vett belső közigazgatási intézményeink karbantartása és fejlesztése sokféle közmunkát tesz szükségesé. Ezeknek általában közös jellemvonásuk, hogy külkereskedelmileg messzemenően semlegesek ugyan, valutáris szempontból azonban a kártékony pénzszaporítás veszélyeivel járnak. Az ilyenmű beruházások helyességét egyébként nem szabad a gazdaságpolitika autonóm célkitűzéseinek alapján mérnünk, mert döntő súlyra itt már az államnak gazdasági szempontból heteronóm jellegű hatalmi politikai célkitűzései emelkednek.

Már különböző ipari és mezőgazdasági beruházásaink vizsgálatánál is láttuk, hogy *szociálpolitikai* megfontolásoknak gyakorta mily fontos szerep jut. A különösen szoros kapcsolat itt azzal magyarázható, hogy az anyagi termelési politika, azaz a szorosabb értelemben vett gazdaságpolitika, egyrészt és a szociálpolitika másrészt, más-más eszközökkel bár, de egyaránt közvetlenül az általános anyagi jólét emelésére törekszenek. Számos külön és elsősorban szociálpolitikai intézményünk is van azonban, amelyekből közvetlenül vagy közvetve közmunkák szüksége adódik. Minthogy az ilyenmű közmunkák, az anyagi jóléttel való közvetlen kapcsolatukon át, általában közelebbről érintik anyagi termelésünket mint a hatalmi politikával kapcsolatos közmunkák, külkereskedelmi semlegességük általában kevésbé messzemenő, amivel szemben viszont valutapolitikai szempontból valamelyest kevésbé aggályosak. A szabadelvűen és anyagiason gondolkozó szélsőséges rétegek ellenállása is azért szokott a szociálpolitikai beruházásokkal szemben gyakorta csak mérsékeltabb lenni, mert ez az általános anyagi jóléttel való szoros kapcsolat lebeg szemük előtt. A beruházás helyességét általában azonban itt sem autonóm, hanem heteronóm gazdaságpolitikai szempontok döntenek el.

Hasonlóan heteronóm szempontokból ítélendő meg a *kulturpolitikai* beruházások helyessége. Miként a hatalmi politikai és a szociálpolitikai beruházások, úgy a kulturpolitikaiak is különbözően költségesek lehetnek, amint hogy az alsóbb- és a fel-

sőbbrendű munka iránti keresletet is a legkülönbözőbb arányokban érinthetik. Itt tehát különösen előnyös vagy hátrányos jellege általában egyiköknek sincsen. A kulturpolitikai beruházásoknak általában sajátosságuk azonban, hogy eredményüket az anyagi termelésben többnyire közvetve vagy pedig hosszabb idő múlva hozzák csak meg. Így van ez mind a vallásos, a művészeti és a tudományos élet ápolására hívatott, mint pedig a közoktatásügyi intézményekkel kapcsolatos beruházásoknál. Ezért általában a kulturpolitikai beruházások a legsemlegesebbek külkereskedelmi szempontból, a pénzszaporítás tekintetében azonban egyúttal többnyire a legveszélyesebbek is.

A hatalmi politikai, a szociálpolitikai és a kulturpolitikai beruházások nagyobbmértvű növelésével szemben általában kisebb-nagyobb valutapolitikai aggályokat állapítottunk meg. Az anyagi termelés közvetlen fellendítésére irányuló beruházásoknál viszont általában külkereskedelmi semlegességüknek többé-kevésbé messzemenő hiánya alkalmas arra, hogy hátrányosan hasson. A kétféle hátrány és reciprok előnyeik elvileg általában leginkább még azoknál a beruházásoknál egyenlítődhetnek ki, amelyeknek közvetlen célja a *gazdasági forgalom* intézményeinek fejlesztése. Ezen intézményeink közül bankjaink és egyéb hitelközvetítő szerveink nagyjában eléggé fejlettek. Beruházással járó támogatásra általában tehát nem szorulnak. Ugyanez mondható kereskedelmi intézményeink egészéről is. Mint bankjaink, úgy ezeknek javarésze is még a háborúelőtti Magyarországból maradt ránk, akkoriban pedig még sokkalta nagyobb forgalmi szükségletekre számítva épültek ki.

Egészen más helyzetben van *közlekedésünk*. Az ország-csonkítás szétdarabolta, megbontotta korábbi megközelítően egységes közlekedési rendszerünket és ingó közlekedési eszközeink mennyiségét súlyos arányban csökkentette. Hozzájárul ehhez még, hogy az Alföld, főleg többnyire külterjes gazdálkodása miatt és egyúttal hatalmi politikai okokból is, közlekedésügyi szempontból legelhanyagoltabb területe volt a Habsburgok birodalmának. A gazdasági forgalom körül felmerülő endogén beruházási céljainknak tehát már közvetlenül a világháború után főleg alföldi közlekedésügyünknek fejlesztése körül kellett volna csoportosulniok. Általános közületi helyzetünk

azonban úgy hozta magával, hogy ezeknek a beruházásoknak nagyrésze eddig a csonkaországban is valamiképen mindig háttérbe szorult más közmunkákkal szemben. Sürgősségük ma annál nagyobb. A közlekedés intézményeinek fejlesztése még exogén beruházási céljaink síkján is általában előnyösnek mondható. Gondos jövedelmezőségi számítás mellett eredményüket az anyagi javak piacán aránylag rövid időn belül meghozzák ugyan. Ez azonban többnyire csak fokozatos átmenetként és nem ugrásszerű növekedéssel következik be. A külkereskedelmi semlegesség és az inflációs veszélyek között itt tehát többnyire középúton haladunk. Ezenfelül a közlekedési beruházások sorában olyanokat is találunk, amelyek aránylag csekély költséggel az alsóbbrendű munkát nagyobb mértékben tudják foglalkoztatni. A közlekedési beruházásoknak gyakorta jelentős és közvetlen hatalmi politikai, szociálpolitikai és kulturpolitikai hasznát szintén előnyként kell tekintetbe vennünk. Végezetül pedig ugyancsak mérlegelnünk kell, hogy a beruházásokkal felfelendített állami közlekedésügyön belül számos kedvező lehetőség nyílik a tőkeirányítás serkentő, támogató, korlátozó és tiltó eszközeinek alkalmazására is.

Hogy *útépítésünk*, főleg az Alföldön, annyira elmaradt, annak földrajzi körülményeinkben, történelmi multunkban és újabb közületi állapotainkban sokféle okát találjuk. Legfontosabbak ezek között nagyobbára kedvezőtlen alföldi éghajlati és talajviszonyaink, valamint az a fejlődési folyamat, amely a mult század második felében alföldi közlekedésünk őskorából egyszeriben a vasutakhoz vezetett és a jó közutak építésének korszakát mintegy átugrotta. Az útépítés igen sürgős közületi feladatunk. Közelebbről különösen a területi kezelésű makadám-burkolattal ellátott községi utak építése látszik helyes beruházásnak. Itt ugyanis aránylag nagy szerephez jut az alsóbbrendű munka mind a közvetlen építésnél, mind pedig a szükséges építési anyagok előállításánál, azaz a kötőrésnél stb. Ezekkel a munkákkal idényszerűen fellépő mezőgazdasági munkanélküliségünket is enyhíthetjük. Az ilyenmű utak építési költsége aránylag nem nagy. A beruházás inflációs veszélye általában mérsékelt és korlátozott, mert a befektetés közvetlen anyagi jövedelmezősége többnyire jól kiszámítható. A külkereskedelmi semlegesség foka is kielégítő szokott lenni, mert az

anyagi termelési többlet részben közvetve, részben pedig fokozatosan szokott csak a piacra kerülni: a vasutakhoz vezető új községi utak elsősorban a vasutakba fektetett tőke jobb jövedelmezőségén át hozzák meg eredményüket, az új utak mentén fekvő földeken pedig már csak a szűkös tőkeviszonyokra való tekintettel is nyilvánvalóan fokozatosan vezethetők csak be a belterjesebb termelési módozatok. A nagyterhelésű főútvonalak, amelyeknél kő- vagy betonburkolat a célszerű, már csak részben nyújtják a szóbanforgó beruházási előnyöket. Aránylag kisebb mértékben növelik csak az alsóbbrendű munka iránti szükségletet, aránylag nagy tőkeáldozattal járnak és versenyükkel a vasutakba korábban beruházott tőke jövedelmezőségét is veszélyeztethetik. Igaz viszont, hogy az ily útnak idegenforgalmunk szempontjából nagy jelentőségük lehet, aminthogy hatalmi politikai, szociálpolitikai és kulturpolitikai hasznuk is részben más síkon fekszik mint az alsóbbrendű községi utaké. Ez a haszon azonban mindkét útfajtánál igen figyelemreméltó.

A tágabb értelemben vett közigazgatási, a szociális és kulturális szempontoknak *vasúti* beruházásaink mérlegelésénél is nagy súlyuk van. Ezeknél a beruházásoknál az alsóbbrendű munka többnyire közepes szerephez jut csak. A téves tőkebefektetés és ilyképen a huzamosabb pénzszaporítás veszélyei is közepesek; mert a vasúti befektetések jövedelmezőségi időszakai (átmeneti infláció!) és egyéb vonatkozásai igen bonyolultak; kiszámításuk tehát nem könnyű feladat. Ezzel kapcsolatosan viszont a külkereskedelmi semlegesség aránylag nagyfokú szokott itt lenni. Döntő súlya egyébként a korábban már befektetett vasúti tőkének is lehet: hogy ennek jövedelmezőségét továbbra is biztosíthassuk, állandóan újabb beruházásokhoz kell folyamodnunk. Ilyenmű további beruházások jelenleg is igen sürgőseknek látszanak már, amire való tekintettel aránylag magas költségeik is indokoltak. A már befektetett tőkék nagy súlya és a felszerelési tárgyaknak aránylag magas karbantartási költsége itt tehát különleges helyzetet teremt: ha általában a vasúti közlekedés további fenntartása mellett döntünk, akkor helyesen a szóbanforgó újabb beruházásoktól sem zárkozhatunk el.

A közúti és vasúti közlekedésnél egyoldalúbban főleg

anyagi termelési vonatkozásai vannak a vízi közlekedésnek. Fejlesztésénél tehát fokozott mértékben kell a szűkebb értelemben vett gazdasági szempontokat mérlegelnünk. A vízi közlekedési utak tökéletesítése hagyományosan egyik legjobb alkalmunk a tömeges alsóbbrendű munka foglalkoztatására. Kevésbé van ez így a vízi közlekedési eszközök előállításánál. A vízi közlekedési beruházásoknak külkereskedelmi semlegessége erősen kérdéses. Tekintetbe kell vennünk ugyanis, hogy nálunk elsősorban a gabonatermelésnek kedveznek; az idevágó terméstebbletet pedig nehéz külföldön elhelyeznünk. Téves tökebefektetés tehát itt is aránylag könnyen megeshet. Minthogy továbbá az árúpiacon is aránylag későn mutatkozik csak a vízi közlekedési beruházásoknak megfelelő ellensúly, a pénzszaporítási veszély velük kapcsolatosan bizonyos mértékben fennforog. Az idevágó közmunkákat igen gondos mérlegelésnek kell tehát megelőznie és még így is aránylag szűk keretek között tekinthetők csak helyeseknek.

Azok a beruházások, amelyeket *légtorgalmi* intézményeinknek és felszereléseinknek nagyobb mérvű fejlesztése követelne meg, igen kockázatosak. A légi közlekedésnek jövedelmezőségi és termelékenységi vonatkozásait ugyanis egyelőre még csak hozzávetőlegesen ismerjük. Azt azonban tudjuk róluk, hogy az általános konjunktúra változásaival szemben igen érzékenyek, mert az egész légi forgalom egyelőre igen kevésbé érinti csak elsőrendű szükségleteink kielégítését. A légi közlekedési beruházások tehát mindenekelőtt csak az erősen optimista gazdaságpolitikus szemében lehetnek helyesek. Azt is megállapíthatjuk, hogy ezek a beruházások nem alkalmasak az alsóbbrendű munka iránti kereslet lendületes emelésére. *Hírszolgálati* intézményeink viszont általában eléggé fejlettek. További beruházásoknak endogén sürgőssége itt tehát mérsékelt. Hasznuk egyébként is csak részben könyvelhető el az anyagi termelés javára. Más közületi érdekek is jelentős szerepet játszanak velük kapcsolatosan. Általánosságban kiszámíthatjuk, hogy a posta, a távirda és a távbeszélő fejlesztésére szánt beruházások középúton járnak a külkereskedelmi semlegesség és a kedvezőtlen pénzszaporítás terén; költségeiknek javarésze azonban nem a legalacsonyabb munkabérek tömegére jut. Helyességük tehát exogén szempontból is vitatható.

Mindent egybevetve, merőben elvi megfontolásaink alapján, jelen viszonyaink között közlekedési beruházásaink növelése a leghelyesebb. Ezeknek sorában is első helyen az útépítés áll, azután következnek vasúti beruházásaink; egyéb közlekedési beruházások csak kisebb mértékben jöhetnek tekintetbe. Ipari és mezőgazdasági beruházások általában kevésbé ajánlhatók. Utóbbiak közül azonban az erdősítési beruházások túlnyomórészt előnyösek; messzemenő fenntartásokkal és szűkebb korlátok között még a telepítés és a tagosítás is helyeselhető, az öntözési beruházások viszont már igen kérdésesek. Mindezen beruházásoknak hatalmi politikai, szociálpolitikai és kulturpolitikai előnyei és hátrányai a közgazdasági mérlegelés körén kívül esnek már. Hasonlóképpen nem közgazdasági megfontolások síkján dől el azoknak a beruházásoknak helyessége sem, amelyek elsősorban hatalmi politikai, szociálpolitikai vagy kulturpolitikai célok elérésére irányulnak.

Nem térünk ki fejtegetéseinkben azokra a messze szerteágazó és fontos kérdésekre, amelyek az állami beruházások közgazdasági vonatkozásainak számszerű mérlegelésével, a beruházási költségek közgazdasági és pénzügyi előteremtésével és a beruházások eredményének pénzügyi hatásaival kapcsolatosak. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy ezeknek a kérdéseknek beható vizsgálata nélkül a különböző állami beruházásokra vonatkozó értékelésünk *egyoldalú* marad.